

Kako religije mogu doprinijeti međunacionalnom pomirenju na prostoru zapadnog Balkana

Samed Imamović

Medžlis Islamske zajednice Gračanica / Visoko

Sažetak

U ovom radu ćemo pokušati dati doprinos odgovoru na pitanje kako religije mogu doprinijeti procesu međunacionalnog pomirenja na prostoru Zapadnog Balkana. Obzirom da religijske zajednice još uvijek uživaju veliki ugled na ovim prostorima i da narodi ovih prostora izražavaju visok nivo religijske samoidentifikacije, od njih se očekuje da daju svoj doprinos u ovom procesu. Primjetno je da neke religijske zajednice nisu dovoljno iskrene i nisu podjednako otvorene prema procesu pomirenja, vjerovatno zbog uloge koju su imale u nedavno završenim sukobima i bez smjelosti da se suoče sa tom ulogom. Ako se osvrnemo na svete tekstove i dokumente religijskih zajednica vidjet ćemo da obiluju argumentima u kojima se zalažu za mir, suživot, uvažavanje, praštanje itd. Međutim, problem nije u svetim tekstovima, već u načinu kako se oni interpretiraju. Religijske zajednice svoj doprinos procesu pomirenja mogu dati na mnogo načina kao npr.: suočavanje sa vlastitom ulogom u proteklim dešavanjima, podsticanje na međusobno priznavanje i poštivanje, vođenje dijaloga, propovijedanje o nužnosti mira, suživota i tolerancije, promoviranje etike suživota u miru kroz odgojno-obrazovni proces, propovijedanje o pogubnosti mržnje te afirmiranje etike praštanja, zajedničko posjećivanje

mjesta zločina od strane religijskih vođa itd. Obzirom da je pomirenje složen proces koji zahtijeva vrijeme, u njega trebamo biti uključeni svi kako bi generacije koje dolaze znale živjeti sa različitostima koje su glavno obilježje ovih prostora.

Ključne riječi: pomirenje, religijske zajednice, mir, dijalog, suživot.

Izvjestan broj sociologa mišljenja je da se krajem 20. i početkom 21. st. religija počela vraćati u javni prostor i život, što nije bio slučaj sa ranijim desetljećima. Povratak svetoga u politički život i vraćanje religijama nije pojava koja je karakteristična samo za određeno područje već je prisutna posvuda širom svijeta. Paradoks leži u činjenici što smo svjedočili i svjedočimo usponu religije u politici i u društvu, a imamo sve veću eroziju vrijednosti. Dakle, možemo kazati da je formalna religioznost u usponu ali je duhovnost u stanovitom slabljenju. Hoće li povratak svetoga i vraćanje religijama o čemu govore sociolozi, iole doprinijeti manjem broju sukoba? Ne bi se moglo potvrdno odgovoriti na ovo pitanje. Ako se vratimo u prošlost, vidjet ćemo da je bilo ratova koji su vođeni u ime religije, koji su opravdavani religijskim razlozima, ratova čijem izbijanju je doprinosila religijska mržnja.

“Čini se da je danas sve manje moguće voditi istinski razgovor o religijama u svijetu bez produbljenog i iskrenog osvrta na prošlost tih religija kad su njihovi odnosi bili drugačiji i znatno lošiji od onih u suvremenosti. U tom sklopu valja podsjetiti kako su religije nekad - u brojnim susretima - pokazivale daleko više ljutog neprijateljstva nego dobrodošle susretljivosti.”

(Mardešić, 2001: 385)

Prošlost nam govori da neke posebne moći i snage religije mogu biti iskorištene i to djelotvorno u mnogim sukobima među etničkim skupinama, narodima, državama. U tom kontekstu se može kazati da je povijest ratovanja povijest zloupotrebe religije u poticanju mržnje i neprijateljskih raspoloženja. Jer u tim kriznim okolnostima i sukobima religije su nesumnjivi faktor društvene integracije i ratoborne kohezije u zajednici, što dakako pomaže cijelom poretku i pojedinim skupinama u sukobu, bilo da napadaju ili se brane. Religijsko nadahnuće i to ono krivog usmjerenja, kako to tvrdi sociolog religije Željko Mardešić, može

biti ubojitije sredstvo u borbi protiv neprijatelja nego samo vatreno oružje. (Mardešić, 1998)

Treba biti iskren i kazati, da religije i religijske zajednice imaju i velike kapacitete da djeluju mirotvorno, da svojom ulogom doprinesu smanjenju sukoba, izgradnji mira, vraćanju povjerenja. Od njih se to očekuje i na ovim prostorima obzirom da narodi ovih prostora iskazuju visok stepen religijske samoidentifikacije. Na ovim prostorima uveliko je prisutna podudarnost između nacionalnog i konfesionalnog identiteta te su sve tri konfesije bile izmanipulisane od strane nacionalističkih politika.

“Nesretni ‘brak’ između religije i politike uvijek završava nepovoljno za religiju, dok politika iz njega može izvući bar neke privremene i prolazne koristi. Premda nam prošlost u tom pogledu daje neprestane pouke i jasne poruke, čini se da svaki susljedni naraštaj opet griješi i pokušava u politici naći naknadu za izgubljene bitke i poljuljane pozicije u religiji, što se obično na kraju pokaže kao čista iluzija i obmana. Od svih saveznika, religiji je najopasniji upravo politika.”

(Mardešić, 1998: 412)

Ako se osvrnemo unazad dvadesetak godina, možemo ustvrditi da religije i njihovi predstavnici nisu nešto mnogo doprinijeli međunacionalnom pomirenju. Deklaracije koje izdaju religijske zajednice obično bivaju nezamijećene od strane svojih sljedbenika. Tako su neki sociolozi religije, poput Željka Mardešića skloni tvrdnji da je svjetovno ili građansko mirotvorstvo puno uspješnije od vjerskoga.

Mogu li onda religije pomiriti narode na ovim prostorima? Religije i religijske zajednice to zasigurno same ne mogu učiniti, ali ako bude iskrenosti i dobre volje, mogu umnogome doprinijeti pomirenju na različite načine. Budimo iskreni i recimo da potpunog pomirenja nikada i neće biti ali je zato moguće postići nivo koji će garantirati mogućnost mirnog i zdravog življenja na ovim prostorima

Pomirenje nije jednostavan proces. Riječ je o složenom i u isto vrijeme osjetljivom procesu koji treba vrijeme. Međutim, zabrinjava činjenica što već više od dvadeset godina otkako su započeli sukobi nije mnogo učinjeno u pravcu gradnje novih mostova pomirenja, suživota itd.

Pomirenje u svetim tekstovima i dokumentima religijskih zajednica

Ono što je jamačno sigurno jeste činjenica da se u religijskim tekstovima (svetim tekstovima), barem kada je riječ o religijskim tradicijama zastupljenim na Balkanu, mogu pronaći dijelovi / stavci iz kojih možemo crpiti argumentiranost o tome kako religije podstiču na mir, miroljubivost, suživot, toleranciju itd. S druge pak strane, sveti tekstovi se mogu iskoristiti ili poslužiti kao uporište da se krene u realizaciju ciljeva, suprotnih ranije rečenim. S toga je u procesu vraćanja povjerenja i uspostave pomirenja od presudne važnosti uloga religijskih zajednica i njihovih vođa. Ako se osvrnemo na svete tekstove, zamijetit ćemo dijelove ili stavke koji nam mogu poslužiti kao polazne tačke sa kojih možemo krenuti u proces vraćanja povjerenja i uspostave pomirenja.

Tako Kur'an, sveta knjiga muslimana, obiluje ajetima/stavcima koji idu u prilog ranije izrečenoj tvrdnji. Osvrnimo se samo na neke:

“O vjernici, živite svi u miru i ne idite stopama šejtanovim; on vam je, zaista, neprijatelj otvoreni.” (2: 208)

“Allah vam ne zabranjuje da činite dobro i da budete pravedni prema onima koji ne ratuju protiv vas zbog vjere i koji vas iz zavičaja vašeg ne izgone – Allah, voli one koji su pravični.”

“Ako oni budu skloni miru, budi i ti sklon i pouzdaj se u Allaha, jer On, uistinu, sve čuje i sve zna.” (8: 61)

“A onome ko od odmazde odustane, bit će mu to od grijeha iskupljenje.” (5: 45)

“O ljudi, Mi vas od jednog čovjeka i jedne žene stvaramo i na narode i plemena vas dijelimo da biste se upoznali. Najugledniji kod Allaha je onaj koji ga se najviše boji.” (49: 13)

Slične argumente nalazimo i u drugim svetim spisima. Tako se u Evanđelju kaže:

“Ljubimo svoje neprijatelje.” “Činimo dobro svojim mrziteljima i progoniteljima.” “Molimo za one koji nas zlostavljaju.” (Lk 6, 27–28)

“Ne ljubi riječima i jezikom, već djelom i istinom.” (Iv 3, 18)

Ako se osvrnemo i na dokumente vjerskih zajednica o međusobnom razumijevanju i međusobnom uvažavanju i poštivanju, nećemo moći

a da iz njih ne iščitamo mirotvorske poruke, potrebu za dijalogom, suživotom, upoznavanjem, poštivanjem itd.

U prijedlogu nacрта platforme Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini za dijalog, apostrofira se velika potreba za izgradnjom mira, suživota, tolerancije itd. Smatram umjesnim spomenuti nekoliko vrlo bitnih tačaka iz prijedloga nacрта platforme za dijalog:

- “- IZ BiH se zalaže za mir u svijetu i rješavanje svih sporova među državama mirnim putem. Polazeći od islamskog stava da svi ljudi čine jednu zajednicu, IZ odlučno osuđuje svaku agresiju, hegemoniju i iskorištavanje siromašnih od strane moćnih.
- Islamska zajednica u svom odnosu prema pripadnicima drugih vjerskih zajednica slijedi kur’ansku uputu o životu u miru, pravdi i dobru sa svim ljudima dobre volje: “Allah vam ne zabranjuje da činite dobro i da budete pravedni prema onima koji ne ratuju protiv vas zbog vjere i koji vas iz zavičaja vašega ne izgone. Allah zaista voli one koji su pravični.” (Kur’an, Mumtehine, 8)
- Za uspostavu trajnog mira i pravde mora biti zadovoljena i istina prihvaćena, iako se mir može uspostaviti i prije zadovoljavanja pravde i potpunog prihvatanja istine.
- Suđenje ratnim zločincima je preduvjet da se zločini ne ponove. Ne budu li zločinci osuđeni, i ne bude li zločin neutralisan povratkom ljudi na njihova ognjišta i ponovnom izgradnjom imovine i vjerskih objekata, buduće generacije potencijalnih zločinaca bi mogle zaključiti da se zločin isplati i ponovo posegnuti za istim metodama. Jedino pravedno kažnjavanje zločina može prekinuti začarani krug zla koji nam donosi nasilje svakih par decenija. Zarad budućnosti zločin iz prošlosti mora biti kažnjen. Molitve i verbalna izvinjenja pravdu ne mogu nadomjestiti.
- Bilo koja komisija za istinu mora poći od činjenica utvrđenih u Hagu i masovnih grobnica i njen rad mora biti komplementaran, a ne alternativan, radu Haškoga i drugih sudova za procesuiranje ratnih zločina.
- Verbalno izvinjenje nije dovoljno za pomirenje. Njemu moraju prethoditi ili ga propratiti obeštećenje žrtava, povratak raseljenih, povratak i obnova oduzete i srušene imovine i vjerskih objekata, te obnova mostova među ljudima i uzajamno praštanje.
- Pomirenje i praštanje ne smiju biti na štetu prava na sjećanje. Otuda su sramni zahtjevi da se iz udžbenika vjeronauke izbace slike porušenih džamija Ferhadije u Banjoj Luci i Aladže u Foči.
- Pomirenju, dijalogu i suživotu u multikulturalnoj Bosni nema

alternative i u tom je uloga vjerskih zajednica i crkava iznimno velika. Dijalog i suživot nisu naša taktika niti intelektualna naslada već strateško opredjeljenje jer u njima vidimo jedini način svoga opstanka. Za pomirenje je potrebna hrabrost čiji je prvi znak prestanak nijekanja zločina.”

(www.rijaset.ba i www.islamskazajednica.ba)

Iz dokumenata Katoličke crkve, također, vidimo visoko naglašenu potrebu za tolerancijom prema drugima a posebice prema monoteističkim religijama judaizmu i islamu.

“Katolička crkva bodri svoje sinove da razborito i s ljubavlju, putem razgovora i suradnje sa sljedbenicima ostalih religija, svjedočeći kršćansku vjeru u život, priznaju, čuvaju i promiču ta duhovna i moralna dobra kao i te socijalno-kulturalne vrednote. Crkva gleda s poštovanjem i muslimane, koji se klanjaju jedinom Bogu, Živome i subzistentnome, milosrdnom i Svemogućem, Stvoritelju nebesa i zemlje, koji je govorio ljudima. Oni se svom dušom nastoje podložiti Njegovim skrovitim odlukama, kao što se Abraham, na koga se islamska vjera rado poziva, podložio Bogu. Budući da je tijekom stoljeća između kršćana i muslimana dolazilo do čestih sukoba i neprijateljstava, Sveti Sabor poziva sve da se, zaboravivši šta je bilo, iskreno trude oko međusobnog razumijevanja i da zajednički štite i promiču socijalnu pravdu, ćudoredna dobra, mir i slobodu za sve ljude.”

(Drugi vatikanski koncil, Dokumenti, 1972)

Dakle, argumenata u prilog tvrdnji da religije i regijske zajednice mogu doprinijeti međunacionalnom pomirenju ima mnogo, kako u svetim tekstovima, isto tako i u dokumentima religijskih zajednica. Od iznimne važnosti je sljedeće pitanje: Jesu li sve religijske zajednice spremne i jesu li dovoljno iskrene u svojoj riješenosti da daju svoj doprinos međunacionalnom pomirenju?

Kako religijske zajednice mogu dati svoj doprinos pomirenju

U narednim redovima, ukazat ću na nekoliko načina, za koje držim da su nužni, a na koje religijske zajednice mogu doprinijeti procesu međunacionalnog pomirenja:

a. Sve religijske zajednice moraju se suočiti sa svojom ulogom u proteklim sukobima:

Ratovi i sukobi na području bivše Jugoslavije nisu bili vjerski ratovi. Međutim, u njima je vjera bila zloupotrijebljena, što je dovoljno da imaju i vjerski karakter. Neke religijske zajednice poticale su na osvajanja, uništavanja, ubijanja. Blagosiljani su borci prije odlaska u borbu. Kao što su poticale, neke religijske zajednice su učestvovala i dan danas učestvuju u zataškavanju zločina na različite načine (odvoženje ostataka zapaljenih razrušenih vjerskih objekata na skrivene lokacije, premještanje masovnih grobnica, izgradnja vlastitih vjerskih objekata na ruševinama tuđih vjerskih objekata, hvaljenje kako se zločinci skrivaju u njihovim molitvama). Ako religijske zajednice iskreno žele da doprinesu pomirenju, neće to moći učiniti prije nego što se suoče sa djelima i ulogom koju su imale u netom završenim ratovima i sukobima. Vjerske zajednice, čija je misija da promoviraju dobro i da djeluju mirotvorno, trebale su biti prethodnica u priznavanju svoje vlastite uloge, pokajanju, traženju oprost, izvinjenju i akcijama i inicijativama koje će biti znak drugima da dotična religijska zajednica zaista želi pomirenje, da želi svjetliju budućnost zarad dobra svih ljudi okrenutih Bogu i onih koji misle da im Bog ne treba.

Međutim, mi danas, dvadeset godina kako su oružani sukobi završeni, svjedočimo činjenicu kako se vjerski službenici obraćaju Bogu i traže njegov oprost iz vjerskog objekta napravljenog u tuđem dvorištu. Obraćaju se Bogu i misle da će im se Bog odazvati pored vapaja i izrečenih molitvi onih na čijem zemljištu je objekat bespravno sagrađen. Dakle, sve religijske zajednice koje su na bilo koji način učestvovala u proteklim nemilim događajima, moraju se suočiti sa onim šta su činile, izvinuti se žrtvama izvinjenjem koje će pratiti konkretna djela i koraci da se zaista želi povratak povjerenja i uspostava pomirenja i istinskog mira.

b. Podsticati na uzajamno priznavanje i postupanje prema drugome na osnovama jednakosti te na uzajamno respektiranje i uvažavanje:

Ovo je vrlo važan korak kojeg neizmirene strane moraju učiniti ako istinski žele pomirenje. Ovo priznavanje mora biti kako između pojedinaca tako isto i između naroda i država. Bez priznavanja drugog, pomirenje nema nikakve perspektive. Religijske zajednice i njihove vođe na svim nivoima mogu dati svoj doprinos na ovom putu. One

će to činiti tako što će podsticati svoje sljedbenike da priznaju drugu stranu, da priznaju i prihvate zločin, da priznaju pravo drugoj strani na život i ispovijedanje svoje vjere. To je korak koji potiče iz srca a koji se potvrđuje djelima.

Međutim, samo priznavanje drugoga nije dovoljno. Potrebno nam je međusobno poštivanje kako bi se postigao minimum povjerenja među sukobljenim stranama. To znači da bi svaka strana trebala da respektira drugu stranu, njenu kulturu, religiju, običaje, civilizacijske karakteristike, ustvari njena ljudska prava. Ovo uzajamno i recipročno respektiranje se smatra osnovnim temeljem za bilo koji dijalog, razumijevanje i kooperaciju između dvije strane. Ovo nikako ne znači prihvatanje stavova druge strane, već spremnost obje strane da saslušaju i razumiju jedna drugu.

c. Podsticati na dijalog i stalno ga prakticirati:

U Kur'anu se kaže: *“I sa sljedbenicima Knjige raspravljajte na najljepši način, - ne i sa onima među njima koji su nepravedni - , i recite: “Mi vjerujemo u ono što se objavljuje nama, a naš Bog i vaš Bog jeste – jedan, i mi se Njemu pokoravamo.” (29: 46)*

Dijalog radi vraćanja povjerenja i uspostave pomirenja nema alternativu. Međutim sam pojam dijaloga, za neke izgleda zbunjujuće. Međutim, treba ga razumjeti tako što ćemo pod njim podrazumijevati takav oblik komunikacije kojemu treba da bude za cilj da se kroz razgovore i djelovanja doprinese uzajamnom razumijevanju i izgradnji mostova saradnje među pripadnicima različitih religija zarad mirne koegzistencije i uzajamnog respektiranja.

Dijalog između dvije strane je prirodan slijed ili rezultat priznavanja drugog i uzajamnog respektiranja. Kroz dijalog svaka strana može razumjeti drugu, njene stavove, poziciju, prilike, vjerovanja i civilizacijske posebnosti. Štaviše, dijalog eliminiše mnoge nesporazume, predrasude, pogrešna shvatanja svake strane, čak čini mogućim da se spozna šta je to zajedničko dvjema stranama, svejedno radilo se o civilizaciji, vjeri, historiji ili drugim poljima koja mogu biti iskorištena u interesu obje strane. Međutim, taj dijalog ne treba da bude samo sveden na vrhovne religijske vođe. Te vrste dijaloga kod nas donekle i ima. Dijalog, onaj istinski mora biti sveobuhvatan, i mora da prožima religijske zajednice duž cijele hijerarhijske linije. Moraju i trebaju da razgovaraju religijske vođe na mjesnom nivou kao što trebaju i oni na najvišim nivoima. Kroz

međusobni dijalog ćemo razriješiti mnoge probleme i zato u dijalogu treba biti otvoren do kraja. Dr. Yusuf al-Qaradawi, predsjednik Svjetske unije islamskih učenjaka, na osnivačkom skupu Unije je u uvodnoj riječi tom prilikom rekao: “Mi želimo jasno dati na znanje da Unija islamskih učenjaka nije neki savez zatvoren u sebe, već je otvorena prema svijetu koji je okružuje, prema vjerama, civilizacijama i filozofijama. Sa svojom čisto vjerskom polaznom osnovom, Unija vjeruje u mnogobrojnost rasa, jezika, religija i kultura. Vjeruje da je Uzvišeni Bog jedan, a sve drugo mnogobrojno, da se mnogobrojnost iskazuje Allahovom voljom povezanom sa Njegovom mudrošću. Unija vjeruje u neophodnost dijaloga među onima koji su različiti, a ne u raspirivanje sukoba. Vjeruje da dijalog može uroditi plodovima ako odabere prave ciljeve, ima čiste namjere i dobru volju, uz pridržavanje etike koja se, prema preporukama Kur’ana časnog, ispunjava kroz razgovor na najljepši način” (Rezolucija Islamske zajednice u BiH o tumačenju islama i drugi tekstovi).

Kroz dijalog ne treba nastojati da se pobrišu razlike u mišljenjima, stavovima i uvjerenjima, već da se te razlike razumiju i prihvate kao takve. U Kur’anu se kaže: “*A da je tvoj Gospodar htio uistinu bi svi koji su na Zemlji vjernici bili. Pa zar da ti ljude prisiljavaš da vjernici budu!?*” (10: 99)

“*...A da je Allah htio, On bi vas sljedbenicima jedne vjere učinio, ali, On hoće da vas iskuša u onome što vam propisuje, zato se natječite ko će više dobra učiniti; Allahu ćete se svi vratiti, pa će vas On o onome u čemu ste se razilazili obavijestiti.*” (5: 48)

Dijalog onako kako je na njega ukazano ranije, nije cilj sam za sebe, već ispravan put koji vodi ka toleranciji kroz koju bi se promovirala kulturna razmjena, zajedničko razumijevanje, pozitivna koegzistencija, učvrstili korijeni uzajamne kooperacije u svim sferama i na svim nivoima.

d. Propovijedati o važnosti i nužnosti mira, suživota i tolerancije:

“Nema nijedne velike religije koja ne naglašava mir, iako bi tek neznatne skupine, kao što su kvekeri ili menoniti, mogle biti danas prozване pacifistima. Sve velike religije propovijedaju mir, pa ipak, kadgod je rat bivao neizbježan, iz ovog ili onog razloga, morale su se sučeliti s tim. Krist je govorio o okretanju drugog obraza, pa su opet stoljećima u Evropi bili vođeni veliki i mali ratovi u ime kršćanstva ili u ime nekog ogranka kršćanstva. Međutim islam se na Zapadu često izdvaja kao religija koja voli rat i kao “religija mača” nasuprot, prije svega, kršćanstvu kao religiji mira. Mada je jedan tako veliki

duhovni tekst hinduizma, kakva je Bhagavat Gita, bio objavljen usred bojnog polja, i mada Stari zavjet ima više odlomaka koji se bave ratom negoli Kur'an, među brojnim kršćanima sramota zbog svetog rata je pridržana za islam”.

(Nasr, 2002: 275)

Sve religije i religijske zajednice imaju neslućene mogućnosti da djeluju mirotvorno, da propovijedaju mir, etiku suživota, tolerancije i međusobnog uvažavanja. Religijske zajednice su uglavnom organizirane tako, barem kada je riječ o velikim religijskim zajednicama na Balkanu, da imaju svoje vjerske vođe (imame, svećenike) prisutne gotovo na svakom dijelu Balkana, u svakom gradu ili većem naselju. To znači, da svaka religijska zajednica ako to istinski želi, ako je okrenuta u tom pravcu, može među svojim pripadnicima, sljedbenicima širiti duh mira, propovijedati etiku suživota sa drugima sa kojima se dijeli životni prostor, zagovarati toleranciju i podučavati svoje sljedbenike etici međusobnog uvažavanja. Riješenost da se propovijeda etika suživota i međusobnog uvažavanja i respektiranja ne treba da bude ograničena samo na čelne ljude religijskih zajednica, već na sve u hijerarhijskom lancu, od najviše rangiranog pa do najnižeg. Religijske zajednice to zaista mogu, još uvijek se riječ i poziv vjerskog vođe kod nas štuje i zašto onda ne iskoristiti te mogućnosti i autoritet zarad mirne budućnosti generacija koje dolaze. Više nego ikada potreban nam je mir, međusobno uvažavanje i međusobno priznanje. Božija volja je bila da se nađemo na ovim prostorima skupa, da dijelimo svoj životni prostor, da budemo različiti. I zato što je to Božija volja ne smijemo joj se suprotstaviti, već tu realnost treba prihvatiti onakvom kakva zaista jeste. Vjernicima koji dolaze u crkve i džamije treba o ovome govoriti i na taj način doprinositi procesu vraćanja povjerenja i uspostave mira.

e. Kroz odgojno-obrazovni sistem odgajati mlade u pravcu prihvatanja pluraliteta religija, svjetonazora, etniciteta, kultura, jezika i rasa:

Za područje Balkana možemo kazati da ga karakteriše bogatstvo različitosti kao što su nacionalne, religijske, jezičke itd. Balkan je područje gdje se suočavaju i prožimaju različite religije. To je područje susreta katoličanstva, pravoslavlja, islama, judaizma i mnogih drugih vjerovanja. Religijske zajednice kroz svoje vlastite škole (predškolski odgoj, osnovno i srednje obrazovanje, fakulteti) te kroz predmet vjero-

nauka koji je zastupljen u gotovo svim školama, imaju mogućnost da mlade, one generacije koje dolaze, osposobljavaju za kvalitetan suživot, da kod mladih razvijaju interkulturalne kompetencije. Dakle, nužno je u religijsko obrazovanje uključiti interkulturalne elemente da bi se kod učenika razvila interkulturalna osjetljivost. Zar se u Kur'anu ne kaže: *“O ljudi, Mi vas od jednog čovjeka i jedne žene stvaramo i na narode i plemena vas dijelimo da biste se upoznali. Najugledniji kod Allaha je onaj koji ga se najviše boji.”* (49: 13)

A Poslanik Muhammed s. a. v. s., kaže: *“O ljudi, vaš gospodar je Jedan, vaš otac je jedan. Arap nema prednost nad nearapom niti nearap nad Arapom niti bijelac nad crncem niti crnac nad bijelcem, osim po čuvanju od grijeha. Kod Allaha je najbolji onaj ko se najviše čuva grijeha”.* (Buhari, 1995) Religijske zajednice kroz odgojno-obrazovni proces mogu uveliko usmjeravati mlade u pravcu nužnosti suživota, koegzistencije, razbijanja predrasuda o drugima. Nije danas mudrost zatvoriti se u sebe, živjeti unutar zidina jednog naciona, naprotiv, mudrost i umijeće je znati živjeti sa drugima, živjeti i biti odan svojoj tradiciji a istovremeno uvažavati druge.

f. Propovijedati o pogubnosti mržnje i sankcionirati one koji je izazivaju, te afirmirati etiku praštanja:

Mržnja koju su ovdašnji narodi pokazivali i ispoljavali jedni prema drugima mora prestati radi općeg mira i blistavije budućnosti generacija koje dolaze. Mržnja će samo generirati nove probleme, zato umjesto mržnje treba propovijedati etiku praštanja. Ne treba zaboraviti da je od svih mržnji, najpogubnija ona religijska. Ne mogu svi ljudi praštati, prosto zato što doza velikodušnosti nije kod svih ljudi podjednaka, niti neko ima pravo da prašta u ime nekoga drugoga. Hoće li majka koja je u proteklom ratu izgubila četiri sina, muža i još nekoliko članova uže i šire familije oprostiti, to je prije svega njeno pitanje. Ono što religijske zajednice mogu učiniti, je da, kako kroz propovijedi, tako isto kroz odgojno-obrazovni proces, te kontakte religijskih vođa sa vjernicima, promoviraju i šire duh praštanja. Zar sveti tekstovi stalno i iznova ne pozivaju praštanju. Kako se vjernici mogu nadati Božijem oprost, ako oni nisu u stanju oprostiti drugima. Isto tako, od velike važnosti je i uloga religijskih zajednica u sankcioniranju onih koji pozivaju mržnji, netoleranciji, koji potiču sukobe itd.

g. Zajedničko posjećivanje mjesta gdje su se desili zločini te intenzivnije i veće komuniciranje među religijskim vođama:

Kakvog bi odjeka imalo među pripadnicima svih konfesija i onima koji nisu religiozni da religijske vođe svih konfesija posjete mjesta gdje su se desili zločini, da praktično pokažu da žele pomirenje, da poštuju sve žrtve. Religijske vođe moraju smoci snage da to učine i biti primjer vjernicima, kako bi to i oni učinili. Nije dovoljno čestitati blag dane jedni drugima niti povremeno izdati zajedničku deklaraciju o ovoj ili onoj stvari. Obično te deklaracije i ne stignu do ušiju običnih vjernika. Kao što bi imalo efekta to zajedničko i udruženo posjećivanje mjesta stradanja, imalo bi odjeka i sve češće i intenzivnije komuniciranje među vjerskim vođama te kooperacija na mnogim poljima.

Prepreke na putu vraćanja povjerenja i uspostave pomirenja

Nema sumnje da put vraćanja povjerenja i uspostave pomirenja nije popločan ružama i mirisima. On ima i neke svoje prepreke a najvažnije među njima su:

a. Nedovoljna i nepodjednaka iskrenost i okrenutost pomirenju među religijskim zajednicama i narodnim vođama:

Kako bi samo proces pomirenja davao svoje plodove kada bi religijske zajednice tom procesu pristupile sa puno više žara i entuzijazma. Plodove ne bi ubirali samo pripadnici religijskih zajednica već svi ljudi ovih prostora koji čeznu i vaze za istinskim mirom i pomirenjem. Razloge zašto se nije napravio veliki iskorak na putu pomirenja treba tražiti između ostalog i u nedovoljnoj odlučnosti i otvorenosti religijskih zajednica tom procesu. Religijske zajednice bi trebale biti prve koje će se zalagati da se dođe do kompletne istine o proteklim nemilim dešavanjima na ovim prostorima pa makar nam te istine ponekad bile i gorke. Bitno je da se iskaže poštovanje prema svakoj žrtvi ovih nemilih dešavanja. Ne treba ničije žrtve ni preuveličavati niti minimizirati, već treba da se dođe do tzv. forenzičke istine, do stvarnih statistika. Treba zadovoljiti i retributivnu pravdu kako bi se porodicama žrtava bar djelimično ublažio bol. Svako skrivanje i izvrtanje istine vrijeđa žrtve i njihove porodice. Istine ne mogu biti tri, već samo jedna a nju je izgleda najteže postići. Religijske zajednice trebaju biti više otvorene kada je u pitanju i saradnja sa komisijama za utvrđivanje istine jer one time mogu dati veliki doprinos.

b. Obostrano gledanje na drugog kao na neprijatelja:

Ne treba biti takav optimista i misliti da se proces i dinamika međunarodnog pomirenja može potpuno predvidjeti i da taj proces može imati neku svoju utvrđenu zakonomjernost. Koliko god vođe naroda, i svjetovne i religijske, bile okrenute pomirenju ne treba zaboraviti da u svakom narodu ili religijskoj zajednici ima elemenata koji imaju sasvim drugačije ciljeve. Pogotovo je zabrinjavajuće što i među nacionalnim i religijskim elitama ima takvih elemenata. Neki na to uopće nisu spremni, neki i dalje potiču na mržnju, mnogi nisu spremni za dijalog, neki bi da žive u čisto etničkim sredinama i što je najgore enorman broj ili gotovo većina među svim nacionalnim skupinama misli da je istina samo ono što oni misle i tvrde. Uglavnom se na drugog gleda očima podozrenja a nikako da se drugi prihvati u toj njegovoj drugosti. Zašto nam predstavlja problem priznati drugom pravo da bude različit od nas i u religijskoj pripadnosti i kulturi i u običajima i u svim drugim aspektima i segmentima društvenog života. Dakle, gledanje na drugoga kao na neprijatelja umnogome otežava napore da se dođe do istinskoga pomirenja. Optuživati druge za fundamentalizam, terorizam i kao neku prijeteću opasnost a te iste elemente ne prepoznavati unutar svoje i nacionalne i religijske skupine uveliko otežava ovaj plemeniti proces.

c. Prognoziranje sukoba civilizacija:

Vjerujem da je izvjesnog uticaja na mnogostruka dešavanja u svijetu pa i ovdje na prostoru Balkana imala Hantingtonova teorija o "sukobu civilizacija". Hantington prognozira o sukobu između dvije civilizacije, islamske i zapadne. A to znači da mogućnost civilizacijskog sukoba nadilazi mogućnost međucivilizacijskog dijaloga. A ovo Hantingtonovo prognoziranje nas podsjeća na englskog filozofa Tomasa Hobsa koji je rekao da je čovjek čovjeku vuk, da su svi u ratu protiv svih. Svojim tvrdnjama Hantington čak više dolijeva ulje na vatru, što izaziva mržnju, sumnju i strah od islama u zapadnom svijetu. Iako su ove Hantingtonove tvrdnje neosnovane, bez ikakvog naučnog niti realnog osnova, propaganda putem sredstava informiranja vrlo lahko može da ih pretvori u realnost. I to je ono gdje opasnost leži. Propaganda o tom navodnom globalnom sukobu civilizacija može kao što tvrdi njemački teolog Hans King da radi na stvaranju atmosfere straha i zastrašivanja kojeg oni koji imaju svoje interese mogu iskoristiti za ostvarivanje svojih ciljeva koji su

potpuno suprotni naporima da se gradi mir. Civilizacije predstavljaju materijalni i duhovni progres čovječanstva, a to znači promoviranje tolerancije, prihvatanje drugog i otvorenost prema svim civilizacijama, kulturama i religijama. I zato one predstavljaju sigurnu tvrđavu koja štiti čovječanstvo od apsurdnih destruktivnih konflikata, ali one nisu sigurno njihov uzrok. Istinski cilj svih civilizacija treba da bude uspostavljanje međunarodnog poretka koji će čovječanstvu osigurati pravdu, sigurnost i stabilnost. Činjenica koju bi trebalo spomenuti jeste i ta da je broj žrtava dva svjetska rata unutar iste evropske civilizacije premašio cifru od 60 miliona i to u periodu od deset godina (1914–1918 i 1939–1945), dok broj žrtava svih ratova između Zapada i islama i to u posljednjih 14. st. ako se upoređi sa žrtvama dva svjetska rata, predstavlja kap u moru. Stoga, ako se i dese sukobi među civilizacijama, postaje neizbježno da se istraže stvarni uzroci tih sukoba osim različitosti civilizacija. Oni ponekad znaju ležati i u želji za političkom kontrolom od strane pojedinih zemalja ili dominacijom pojedinih svjetskih sila nad svjetskim resursima ili u nastojanju da se domogne materijalnog bogatstva i mnogim drugim sličnim razlozima čiji smo svakodnevni očevici. U svakom slučaju, islam je religija koja potpuno odbacuje tvrdnju o sukobu civilizacija i poziva na dijalog među njima. Dva svjetska rata u prošlom stoljeću su potvrdila svu apsurdnost ratovanja. Ratovi ne rješavaju probleme, oni vode do njihova produblivanja i besmislene destrukcije. Na nama je da naučimo lekcije iz povijesti kako iste greške više ne bismo ponavljali. Zar narodima na ovim prostorima nije dovoljna poruka i pouka da je upotreba sile umjesto dijaloga pogrešan put. Kada bi svi narodi svoje probleme rješavali upotrebom sile umjesto dijalogom u svijetu bi vladao totalni kaos. A zar i ovako kaos nije njegova gotovo glavna odrednica. Obzirom da danas živimo u tzv. globalnom selu, nema nam drugog puta, ako smo okrenuti mirnoj budućnosti, osim da idemo putem međusobnog zbližavanja, upoznavanja, priznavanja i suživota. Na tom putu svi moramo dati svoj doprinos i svi bi trebali biti usredsređeni na četiri vrlo bitne stvari:

- a. odreći se stava o superiornosti u odnosu na druge,
- b. odreći se ambicioznih planova za dominacijom i uzurpacijom tuđih teritorija,
- c. pribjegavanje dijalogu umjesto nasilju i
- d. koncentracija na zajedničke interese.

Ako budemo istinski živjeli i radili u pravcu da sebe ne smatramo da smo superiorniji u odnosu na druge, ako se odrekemo posezanja za tuđim teritorijama, ako budemo pribjegavali dijalogu umjesto nasilju i ako se budemo svi okrenuli našim zajedničkim interesima, proces pomirenja i uspostave istinskog mira ima velike šanse.

Zaključak

Pomiriti dvojicu zavađenih komšija ponekad izgleda jako teško ili gotovo nemoguće. Pretpostavimo kako je tek težak zadatak pomiriti zavađene narode. U tom procesu pomirenja moramo biti uključeni svi pa i religije i religijske zajednice. Religije i religijske zajednice to same ne mogu učiniti ali sa drugima one mogu dati svoj veliki i nezamjenjiv doprinos međunacionalnom pomirenju. Činjenica je da religije i religijske zajednice nisu učinile onoliko koliko se to od njih očekivalo, ali svaki doprinos od strane njih je dobro došao tom složenom i dugotrajnom procesu. Vjerojatno je to tako, zbog činjenice što su religijske zajednice imale i svoju određenu ulogu u proteklim dešavanjima, pa im sada nije jednostavno suočiti se sa tom svojom ulogom i samokritički gledati na nju. Dakle, zamjećuje se pojava nedovoljne i nepodjednake iskrenosti i otvorenosti religijskih zajednica u procesu međunacionalnog pomirenja. Štaviše, stiče se dojam da neke od religijskih zajednica otežavaju i usporavaju taj proces kao što su se neke protivile i mirovnim sporazumima. Kada je riječ o svetim tekstovima i dokumentima religijskih zajednica, nepobitno je da se u njima može potražiti uporište i argumentacija o tome kako sve religije, barem kada je riječ o najbrojnim konfesijama na prostoru Zapadnog Balkana, zahtijevaju da se živi u miru, da se njeguje duh tolerancije i suživota, da se njeguje etika oprosta a ne mržnje. Međutim, problem nije u svetim tekstovima, već u načinu kako se sveti tekst interpretira. Dobro je poznato da se sveti tekst može upotrijebiti (zloupotrijebiti) i kao argument za ratoborno djelovanje, razvijanje mržnje itd. Religijske zajednice posigurno imaju kapacitet da djeluju mirotvorno i da daju svoj doprinos na putu pomirenja. Religijske zajednice pred sobom imaju mnogostruke načine kako tome doprinijeti kao npr.: suočavati se sa vlastitom ulogom u proteklim dešavanjima, podsticati na međusobno priznavanje i poštivanje, voditi dijalog, propovijedati o nužnosti mira, suživota i tolerancije, promovirati etiku suživota u miru kroz odgojno-obrazovni proces, propovijedati o

pogubnosti mržnje te afirmirati etiku praštanja, zajedničko posjećivanje mjesta zločina od strane religijskih vođa itd. To nije nimalo lahak proces, obzirom da religijske zajednice imaju poteškoća kako uspostaviti red i mir i unutar vlastitih zajednica. Na putu pomirenja moraju se uzeti u obzir neke činjenice od suštinske važnosti kao npr. ne smije se ići u pravcu izjednačavanja žrtava i odgovornosti, prema žrtvama se mora pokazati jedna posebna vrsta pažnje i digniteta, mora se utvrditi tzv. forenzička istina ali žrtva i dalje ne smije da bude samo puka brojka, treba zadovoljiti retributivnu pravdu kako generacije koje dolaze ne bi mogle zaključiti da se zločin isplati jer su raniji zločini prošli nekažnjeno i kako bi se umanjilo ili spriječilo poricanje zločina, treba uspostaviti i restorativnu pravdu u onoj mjeri u kojoj je to moguće na način da se ljudi vrate na svoja ognjišta, da se poprave razrušeni objekti (kuće, vjerski objekti itd.) i izgrađuju novi, da se ljudima stvore uvjeti za izvjesniju ekonomsku situaciju. Ceremonijalna i verbalna izvinjenja, ponekad i iznuđena neće mnogo pomoći ako ih ne prate konkretna djela. Dakle, proces pomirenja mora biti temeljen na utvrđivanju činjenica o zločinima i događanjima u proteklim sukobima kako bi se došlo do istine. Od suštinske važnosti je i pomoć koju religijske zajednice mogu pružiti komisijama za utvrđivanje istine. Možda se narodi ovih prostora nikada neće složiti o karakteru proteklih sukoba ali to ne mora biti prepreka da zajednički djeluju i da imaju zajedničku viziju budućnosti. I na kraju, religijske zajednice su zaista jedan od ključnih faktora u procesu pomirenja, ali držim da tom procesu pored religijskih zajednica, nevladinog sektora, medija, naučne zajednice, najviše mogu doprinijeti najodgovorniji u državama nastalim disolucijom Jugoslavije a to su vlasti dotičnih država. Pomirenje je, ustvari, uspostava novih i normalnijih odnosa među narodima i državama. U taj proces pomirenja, moramo biti svi uključeni, jer ulog na tom putu je zaista velik, ako bude mira među religijama i religijskim zajednicama, bit će ga i među narodima i državama.

HOW CAN RELIGIONS CONTRIBUTE TO ETHNIC RECONCILIATION IN THE WEST BALKANS

Samed Imamović

Summary

This paper seeks to contribute to the response to the question of how religions can contribute to the process of inter-ethnic reconciliation in the Western Balkans. Given that religious communities still enjoy a great reputation in this area and that people of the region express high levels of religious self-identification, it is expected of religions to give contribution to this process. It is evident that religious communities are not sufficiently candid and not evenly open to the process of reconciliation, probably because of the role they had in not too long ago completed clashes as well as lack of boldness to deal with that role. If we go back to sacred texts and documents of religious communities, we will find abundant arguments which advocate peace, coexistence, respect, forgiveness etc. However, the problem is not in the scriptures, but in how they are interpreted. Religious communities can contribute to the reconciliation process through a variety of ways such as: coping with their own role in the past events, encouragement of mutual recognition and respect, making dialogue, preaching the necessity of peace, coexistence and tolerance, educational processes in order to promote the ethics of coexistence in peace, preaching about the lethality of hatred and affirming the ethics of forgiveness, through joint visiting of crime scenes by the religious leaders, etc. Given that reconciliation is a complex process that requires time, we should all be a part of it so that generations that are coming know how to live with the differences that are the main feature of these territories.

Keywords: Reconciliation, religious communities, peace, dialogue, coexistence.

Izvori:

- Biblija, *Sveto pismo staroga i Novoga zavjeta*. (2009). Preveo Ivan Ev. Šarić, 4. Popravljen izdanje. Zagreb: Hrvatsko biblijsko društvo, Suizdavači: Sarajevo; Vrhbosanska nadbiskupija; Split: Verbum.
- Drugi vatikanski koncil. Dokumenti. (1972). Drugo dopunjeno izd. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

- El-Buhari, M. I. *Sahihul-Buhari*, Prijevod i komentar Hasan Škapur, MAG, Sarajevo, 1995.
- Kur'an s prevodom, preveo: Besim Korkut, Medina Munevvera.
- Nasr, S. H. *Srce islama*, El-Kalem, Sarajevo, 2002.
- Rezolucija Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini o tumačenju islama i drugi tekstovi, El-Kalem, Sarajevo, 2006.
- Mardešić, Željko, *Mirotvorstvo, rat, religije*, Crkva u svijetu, Vol. 36, No. 4, 2001.
- Mardešić, Željko, *Političke religije i novo mirotvorstvo*, Crkva u svijetu, Vol. 33, No. 4, 1998.
- Nacrt platforme Islamske zajednice u BiH za dijalog – prijedlog, www.rijaset.ba (28. 05. 2013.)